

5701

Աղյուսակայ

Հայ ոգմե՞ իւարա՞նք

891-99
Ա-48

Իւլիս 1919

Կ. Տ. Ազգարենց

ՀԱՅ-ՈՐԳԻՆ ԽԱՐԱՆԸ

Գրուած 1916 ին

1919

Հրատարակիւն Գլխիշեան - ԻԶՄԻՐ

323

831.99

Կ-48

2003

2019

891.99
Ա-48

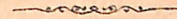
Կ. Տ. Աղաբեկյան

Այ.

ՀԱՅ-ՌԳԻԻՆ ԽԱՐԱՆԸ

Գրուած 1916 ին

1006
29288
F18

Ի Ջ Մ Ի Բ

Տպագրութիւն «Ռեզիզեան»

1919

20 Ն

Ով դու՛ք որ իբրեւ մարտիկ կամ ըսպանդ՝
 Զոհուելով ինկաք վեհ իրաւունքին
 Յաղթանակներուն համար թանկագին,
 Եւ կըսուիք ձօն, Ժիւլ, Մարֆօ, Լուսի, Հրանդ.

Դուք որոնց փառօք տղանցներն անծայր՝
 Լոզուած արիւնի մըկրտութեամբ նոյն՝
 Հին փրօսախօսաւոր երկրին մէջ մարմնոյն
 Մուծուած պատրոյգներն եղան բուծարար .

Թող գրեցիկս ըլլայ ձեր Տապանագիր :

ՀԱՅ-ՈԳԻՒՆ ԽԱՐԱՆԸ

Խաղաղ ջուների մէջ թափառող երազի մը պէս անհետ
Անցայ տըխուր աւերքներու վերմակներուն տակ յաւէտ
Քընացող հին ոստաններու — ժամանակաւ կեանքոտ, շէն —
Եւ արիւնի գոլորչիով քրտնած երկնի մ'ընդմէջէն .
Անցայ վերէն իրենց սուր կամ բուժ կատարին վրայ ներհուն
Ձիւնէ հիւսուած շղուականներ կըրող խըրոխա լեռներուն .
Որպէս թէ Տէրն էր մշտասատ նայուած քովը կախարդեր ,
Աստուածային լըռութեան մէջ կը խոկային անոնք գեռ :
Եւ գեռ անցայ հովիտներէ — բանդէօններ բընութեան —
Ուր առուակն ու սոխակն իրենց սիրերգները կը կարդան ,
Մետաքսահիւս հալաւ հազուած ծովէ մ'որու վրայ երկին՝
Սիրոյ համբոյր տալու համար կը գոգանայ խանդագին :
Բայց ի՞նչ է այն ախտանը որ կիջնէ կողքէն լեռներուն ,
Եւ կը նմանի արիւնի մէջ լողանք ըրած գալարուն
Ու անծայր մի վիշապ օձի . ի՞նչ է այն խոր , խուլ ազմուկ ,
Որ որոտման կամ շարժքի մը գըղըբղիւնով մահաշուք
Ամբողջ երկիրը կը ցնցէ ալքերովը իր համայն .
Բարէ՛ , շէկ օձն... արեան գետ մ'է , խուլ թնդիւնն ալ մարտի ձայն... :
Եւ ի՞նչ տեսնեմ... մեծատարած տափաստանի մը վըրայ ,
Մուլեզնած զոյգ մ'ամբոխ վերար կը բըլըքտեն անխնայ .
Հըրասանդները մահասփիւս — մարմին առած վրէժ ու քէն —
Որջանըման իրենց բերնէն կըրակ ու բոց կը ժայթքեն :
Հըրէշային կատաղութեան... գիրկընդխառնում մ'ամէն տեղ .

Իրար անցած ոտքեր, ձեռքեր ու տարազներ գունազեղ:
 Եւ ի՛նչ սոսկում, փրթած թեւ մ'հոս կը կատարէ լախտի դեր,
 Հոն իբր յիշող մին մարդու լեարդ մ'ոտոխի մը կը նետէր.
 Ասդին մարտիկ մ'իր պասուքը կը գոհացնէ իր ափով
 Անյագօրէն աղբերացող յորդ արիւնէն ըմպելով,
 Մինչ վայրենի մ'իր թըշնամւոյն գանկն անցուցած գեղարդին՝
 Կը ջախջախէ անոր ուրիշ հանճարեղ գլուխ մը անդին:
 Եւ ձայներու ի՛նչ խաժամուժ, անաղղեցիկ ի՛նչ ժըխոր.
 Լուտանքներն ի՛նչ զագիր էին, հեծեծանքներն որքա՛ն խոր.
 Կարծես այդ վայրն որ կը կոչուէր մարդոց լեզուով Պալքան,
 Սադայէլէն այրիացած սե գըժոխքն էր անիշխան...:

Յանկարծ դէմի սարին կողքին տեսայ Սիրոյ Դիցուհին,
 Հալած, մաշած ու մերկացած չընաշխարհիկ գեղէն հին,
 Որ կ'ոռոգէր անմըխիթար արցունքներով դառնահամ՝
 Տըրձակը իր ծաղիկներուն մշտափըթիթ, անթառամ.
 Եւ սարսափի սրսփանքովը կը հարցնեմ ես իրեն.
 « Ինչո՞ւ, Սէր իմ Դիցուհի, այս ըսպանդն ահեղ, անօրէն: »
 Ու ան ինծի պատասխանեց լալահառաջ, թախծագին.
 — Աւաղ երկրի թագաւորներն բընութեան մէկ մասնիկին
 « Պահիկ մը լոկ տիրելու խենդ տենդէն վարուած անխմաստ՝
 « Խըզած են Դեւ — ոճիրն պրկող շղթաները կուռ ու հաստ: »
 — Բայց ասոնց մէջ չիկայ՞ օրէնք, չունի՞ն կրօնք կամ Աստուած: »
 — Մարդոց օրէնքն, ով Հայոգի, հակասութեանց անարգ, ցած
 « Այն գլուխ — գործոցն է որ երէկ կիյեթիւնով կը հնձէր
 « Ոճրապարտն, իսկ այսօր կընէ գնդակահար այն անձեր
 « Որ կը մերժեն սուր բարձրացնել իրենց նմանին դէմ անմեղ:
 « Այնչա՞փ միայն. բայց ոչ, այլև հպարտութեամբ խնդաղեղ
 « Մեծ ռազմագէտ, հետոս, դիւցազ կանուանէ իր այն մարտիկ
 « Որ քանդած է Սիրոյ բոյներ, և ըսպաննած շատ մարդիկ...:
 « Աստուած... բայց, է՛հ, այն Աստուածը զոր մարդկային միտքն ան-
ձուկ

« Տիպարած է, ըստմարտաշտին մէջ ման կուգայ մահաշուք,
 « Կը խրախուսէ մեծ ոճիրը, և կեղծիքով պիտակի՝

« Կը խըթանէ երկու կողմին ալ բնազդները փոքրօգի.
 « Կը գայթակղի՛ս, ո՛վ Հայոգի... մըտիկ ըրէ՛ որ դատես: »
 Ըսպանդը պահ մը դադրած էր, արիւնաներկ այն կրկէս
 Իր բնականոն հանդարտութիւնն վերըստացած կը թըւէր.
 Ու լուռութեան մէջ մարդկային ձայն մը բարձրացաւ յանկարծ վեր.
 « Յարգանք ձեզի, զօրականներ, որ քաջութեամբ աննըկուն՝
 « Պատիւ բերիք ձեզ իրաւամբ պաշտպանող ձեր Աստուծուն.
 « Որ կազմեցիք գետեր այսօր թշնամւոյն յորդ արիւնէն,
 « Եւ կոթողներ փառքի՛ անոր դիակներով՝ դէս ու դէն.
 « Օրհնենք խանդով Տէրն որ օրհնած է մեր թուրն ու նպատակ,
 « Ու քալենք միշտ դէպ վերջնական յաղթանակը անսայթաք: »

Երբ մարտաշունչ այդ ձառէն վերջը յաղթական բանակին
 Խանդի ոռնոցն ալ լըռած էր, ըսաւ ինձ Սէր — Դիցուհին.
 « Հիմայ լըսէ՛ թէ անողորմ նո՛յն Աստուածը, Տէրը նո՛յն,
 « Ի՞նչ տուն կուտայ զօրապետին պարտուած, անզօր թշնամւոյն: »
 Եւ արդարև ես լսեցի յուսալքուած կողմէն ալ
 Անկերկեռ մի շեշտով նետուած ցափառուքներն հետեեալ.
 « Զօրականներ, ինչո՞ւ փոքր այս մեր պարտութեամբ կը խռովիք.
 « Կը մոռնա՞ք թէ իրաւունքն ու Աստուած մեզ են զօրավիգ.
 « Թէ Այն որ ակն է բարութեանց, աղբիւրը՝ մեր կորովին,
 « Զրկեալներու պաշտպանն հըզօր, մեզ չի լըքեր բընաւին.
 « Կուռ հաւատքով, անխախտ յոյսով, յառա՛ջ ուրեմն անդադար
 « Դէպի վերջին յաղթանակը որ մեր բաժինն է արդար: »

Եւ անա զոյգ հսկայ ուժերն իրար բաղխած են նորէն.
 Հըրասանդներն առած հոգի մը գեհեհեհան՝ ուղխօրէն՝
 Կըրկին կըսխին արտաշնչել ապրոպ հուրի ու ծուխի.
 Դարձեալ բացուած բիւր ակերէ — երակներէ — կը բըղխի
 Յորդ արիւնը, և կը հոսի պարարելու տիտանեան
 Բոսորագոյն վիշապ օձը — ահաւոր գետը արեան —:

* * *

Ու բըռնելով տըմոյն, մըթին ուղեգիծը իմ նորէն,
 Արիւնթաթաւ անցայ դաշտեր, ու ծովացած ձորերէն.

Ո՛հ, արտերու ոսկի հունձքը, վերջին ցողունը խարի
 Խըլած, աւլած էր մի ծուխի, հուրի աւել վիթխարի.
 Անտառներու գալար ըզգեստն հափափուած էր բռնաբար,
 Եւ կմախտիպ մայրին, նոճին ու գիհ կազմած տըխուր պար՝
 Աւ տնէճքի կարծես լուտանք կը վերուզդեն երկնքին՝
 Իրենց լկուած կուսու թիւնը ցուցադրելով ողբագին.
 Համայնակուլ ախորժակ մը լափած, ջնջած էր իսպառ
 Օրհնեալ որթին մանեակները հոգեհըմայ, շարիշար,
 Եւ մոգական կաղապարներու մէջ ձուլուած բաղմածն՝
 Մարգրիտ միրգերը ծառերու, նոյն իսկ ոստերն ու տերեւ.
 Եւ ի՛նչ սոսկում, գիա՛կ ջարդուած անդամ ամէն կողմ, անկիւն,
 Արի՛ւն հոս, հոն, քարերու խորշն, ծագիկն գոգը, մի՛շտ արիւն:
 Անցայ կրկին հորիզոններ, թափառական, մոլորուն,
 Աւառանեցայ գմբէթին տակ ու բիշ մարտի մարզերուն.
 Տեսայ վայրագ բոլոր անցքերն այն տեղերն որ կը կոչուին՝
 Բուսէն ճակատ ու Լեհաստան, Ֆըլանարա ու Պուքովին:
 Անպարտելի ուժերու նոյն բաղխումն անեղ, սանձարձակ,
 Կատաղութեան ու ոճիրի նոյն գրուագներն բիւրտեսակ.
 Հըրասանդները կը գտան խըրամներու խորերէն.
 Հուր ու բոցի շատրուաններ ցնցղելով միշտ ուղխորէն.
 Կարծես թէ զոյգ մը բանակներ հսկայակազմ խուրդներու՝
 Երկրին ներքին կրակէն խուրձեր կը շրջառտեն իրարու.
 Մինչ կամարին մէջ երկնի ուր, կըսեն, գահն է գըրած Տէր,
 Իրարու դէմ հուր կը ցնցղեն օդանաւի զոյգ խուրձեր.
 Կարծես թէ զոյգ մը տխրանեան վամբիրներու հոյեր են,
 Որ իրարու կը սըլաքեն բոյլեր երկնի շանթ - հուրէն:
 Աւերբը միշտ կը շկահեն վարն, հըրագէններն կը շաչեն,
 Քսոսային այդ ձայներու խաժամուժին ալ մէջէն,
 Կը թրթըան օրհասական հոընդիւններու միշտ ժըխար,
 Հըրէշային բառեր, յիշոց, հեծեճանքներ խուլ ու խոր:
 Ո՛հ, սա կուող հըրէշներն են այն մարդիկն որ շինարար
 Երկունքներով կը ձգտէին օժտել երէկ դեռ զիրար.
 Որ շեշտերով մեկանըւագ, լեզուով անուշ, համոզկեր,

Ըսկըզբունքներ կործանին, կը քըքրէին վեհ հարցեր:
 Ասո՛նք են այն էակներն որ գութէ մզուած սրբազան՝
 Տըզէտ, զրկուած իրեն նմանին կը զոհուէին անուայման.
 Ասո՛նք են որ ապահովել կը ջանային գիշեր, ախ,
 Երաշխիքով մը հաստատուն՝ մարդկային կեանքն ու պատիւ.
 Եւ ո՛հ, ո՛ր շունչն, ո՛ր խարշակն է թոժեցոցեր ու խըլեր
 Անոնց սրտին մէջ բողբոջած գութի, սիրոյ այդ ճիւղեր,
 Ի՛նչ է այն ուժն անեղ, ո՛րն է ամենազօր այն ճիւղ
 Որ մարդկութիւնն այսօր կը մղէ անել անգունգ մը, աւա՛ղ...
 Տխրազգեցիկ այս հարցումներն կողակէի ինքս իրեն,
 Երբ դէմս կանգնած տեսայ Սիրոյ վեհ Դիցուհին ես նորէն.
 « Կուզե՞ս ճանչնալ այդ ուժն անեղ, ըսաւ շեշտով աղեկէզ,
 « Թո՛ղ եղևոնի այդ կրկէսն ու հեռեէ՛ ինձ, ցոյց տամ քեզ: »
 Եւ միասին բարձրացանք վեր, խորերն երկնի կամարին,
 Մինչև կէս մ'ուր վերանալ չեն զօրեր արծիւն ու սրին.
 Հոնկից աշխարհը կերեւէր իր ձևովը բոլորչի,
 Չոր պարուրած էր կապուտակ, թափանցիկ մի գոլորչի.
 Լեռներն կէտեր էին միայն, ծովն ափսէ մը լուային:
 Յանկարծ անեղ, շարժուն մարմին մ'ինձ ցուցուց Սէր Դիցուհին.
 Եւ ի՛նչ տեսնել. անեղ հրէշ մը երկրին վըրայ կը հսկէր՝
 Չորս ծագերուն պիրկ անցուցած իր թաթերը մեծզի, գէբ.
 Արիւնարբու գունչն ան մըխած ծով - ափսէին մէջ՝ հեշտին
 Մոլեգնութեամբ կըմպէր արեան հեղեղները մեծ գետին.
 Իսկ իր հսկայ գոյգ ըստինքէն՝ երկու խոշոր մակարոյժ՝
 Կախուած անկուշտ կը ծըծէին բոտորագոյն կաթ մը լոյժ:
 « Ահա մայրը մեծ ոճիրին՝ արիւնարբու ու յայրատ »
 Ըսաւ յայնժամ Սէր - Դիցուհին ձայնով մը խուլ, գըթառատ,
 « Այն հրէշն՝ անա որ գերած է այժմ աշխարհը բովանդակ,
 « Եւ մարդկութիւնն արիւնաքամ կ'նէ իր վայրագ ժանեաց տակ »
 — Իր անունը՝ հարց տուի իրեն, սարսափահար ու խըռով:
 — Իր անունը՝ դիւանագիտ կըսուի ուրիւն մասնիկով.
 « Կը տեսնե՞ս իր ճիրանները, ահա անոնց ամէն մին
 « Ընդգերած է ոստան կոչուած քաղաքները աշխարհին,

« Ուր մարդկային մանուկ խղճին տառապագին, հեւիհեւ
 « Դարբնած ոճրի անուրնները կը խզէ յանկարծ մերթ այդ դեւ : »
 — Եւ ի՞նչ կըսուին, Դիցուհիս, այդ մակարոյձներն անկուշտ, խեռ :
 — Անոնցմէ մին ֆախիթաղիզմ կըսուի, իսկ միւսն ալ կըղեր : »

Ու տեսայ որ առաջինը խայտաճամուկ ունէր մորթ,
 Յոյր մի մարմին, անեղ թաթեր, մինչ իր բարտը — դեւն երկրորդ —
 Կուռ, ջըլապինդ մարմնի վըրայ խաբշիկային մի խարազ՝
 Ակնախըտիդ, ոսկեծոյլ մի քառաթեւով պըճնըւած :

Անյաղթելի այդ ոյժերը սարսուռներով մերթ ընդհատ
 Ես չափելով Դիցուհիին ըսի շեշտով մը վըհատ .
 « Ձիկա՞յ ուժ մը երկրի վրայ, կամ անյաղթ մի զօրութիւն,
 « Որ մահացնէ այդ հըրէշը և իր այդ զոյգ մը կորիւն : »

— Ո՛վ Հայոգի, այո՛ կայ մի ամենազօր ուժ . միայն
 » Դեռ տըհաս է ու անկատար . մարդկային խիղճ կըսուի այն .
 « Վա՛յ այդ երրեակ հըրէշներուն այն օրն երբ խիղճը մանուկ
 « Պիտի անոնց դէմ ծառանայ իր զօրութեամբ վեհաշուք : »

* *

Քաղաքներու գմբէթին վրայ յոգնած ըրի մերթ դադար .
 Ուրախ երգն է լուծ՝ անոնց մէջ, ու համրացած քնար, կիթառ .
 Կայթիւններու փոխան զըւարթ՝ կը տիրէ խօլ մի խուճապ,
 Եւ սովատանջ, կըմախտտիպ դէմքեր տըխուր մահու չափ՝
 Կը թափառին գութ մուրալով անոնցմէ որ չունին զայն .
 Մանկիկները չեն ճուղեր, կը հեծեծեն ալ միայն,
 Անդրաշխարհին նայող իրենց բիրերուն մէջ մահաշուք՝
 Կը կարդացուի լոկ երկնքին ուղղուած բողոք մ՛ողորմուկ,
 Թէ մայրական ըստինքն ինչո՞ւ այլևս չիտար իրենց կաթ :
 Իսկ մայրերը . . . ափսո՛ս անոնց այսօր կուրծքը խանդակաթ
 Կը սըզոցուի սև հիւճախտին արիւնաքամ չոր հագով .
 Իրենց սիրոյ լիառատ բոյնը քանդած են հուրն ու սով,
 Դանոնք անտուն, ցեխերու մէջ կը թափառին անօթի :
 Եւ ի՞նչ վըհատ, հոգեխորով անձկութիւններ կարօտի,
 Հիմնայատակ քանդուած սիրոյ բունիկներու երգիքէն՝

Աղեկըտուր ի՞նչ հծծիւններ կը բարձրանան ապաքէն .
 Իրենց սիրոյ նախատօնին մէջ ընդհատուած բունարար՝
 Քանի՛ քանի՛ հրեշտակատիպ կոյսեր այսօր՝ վայրապար
 Մորթուած իրենց սիրածարաւ վարուժանները կողբան .
 Քանի՛ քանի՛ այրի կիներ ցնորած, դարձած են անբան,
 Եւ իրենց խօլ քրքիջներով . . . կուլան իրենց միամօր
 Որդին՝ միակ յոյսն ու փառքը իրենց կեանքին անցաւոր :

* *

Մըտայ գիւղերն անփառունակ, զուարթ կենսայորդ ատենօք .
 Մնացող ցանցառ դէմքերն որքան կերեւին այժմ մըտանօգ .
 Ո՞ւր են հուժկու հարկիքները, հովիւները մենասէր .
 Լուծ են կեանքոտ բառաչները, մեղանըւագ սըրինգներ .
 Գաղտնի զոյգեր ալ չեն կազմուիլ շուքերու տակ գաղտնապահ .
 Ամպրոպն ոճրի սիրոյ բարտերն հաւքած, քշած է դէպի մահ :
 Ո՞ւր հարկիքներն այգեկութի, խըրախճանքներն դաշտային՝
 Ուր կենդանին, մարգն ու բնութիւն միասին կը խայտային .
 Ո՞ւր սրբազան եռուղեւը կալատեղին, արտհունձին՝
 Ուր կը պանծար աշխատութեան իր փառքովը գիւղացին :
 Ո՛հ, մարան ու սով, և զօշաքաղ փոքրամասին բնազդը վատ
 Ըզբօսատեղն, արօտն ու դաշտ դարձուցեր են անապատ .
 Ամէն դէմքի վրայ նըկարուած են գիծերով շեշտ, ցայտուն,
 Կեանքի, բնութեան, մարդուն իսկ դէմ՝ անզուսպ գարշանք,
 դառնութիւն .

Եւ ամէն տեղ բարոյականն, սէրեր անբիծ ու անչէջ
 Եւ թանկարժէք կուսութիւններ կը թաւալին տիղմի մէջ .
 Ո՛հ—մարդկային ազգին համար ի՞նչ նուաստութիւն, ի՞նչ աղէտ—
 Անոնք լոկ կը փոխանակուին անարգ նիւթին, հացին հետ . . . :

* *

Եւ մոլորուն թափառումիս մէջ կանգ առի թախճալից
 Հոն որ կըսուէր Բիւզանդիօն ատեն մ՛այսօր ալ Պօլիս,
 — Հրոսակներու որչ—ոստանը թուրքիա կոչուած այն անծիր

Սպանդանոցին ուր կ'երկնըւին, կերագործունէն է՛ն զազիր,
էն վայրենի ծըրագիրնննն, ոճիրները է՛ն վատթար:
Եւ ի՛նչ տեսնեմ... շարան շարան կախազունի մի անտա՛ւ...
Մարդիկ իրար կ'անցնին, Հայերն զսպուած լացով շնչահեղձ,
Թուրքերն իրենց խինդն ըսքողած գիմակովը գութի կեղծ:
Եւ իրարու ցոյց կուտան Հայ պարմաններու մի խմբակ
Որ կը ճօճին ընդմէջ երկրի ու երկրնքին գլխահակ,
Որ հերոսի, գաղափարի մարդու իրենց հողաշուք
Մահով հպարտ՝ և զգուանքով արձկելով մի վերջին թուք
Թուրք բռնութեան լիրը երեսին, ո՛հ, աստիճան մը վերով
Հասարակ ու գժուճ մահերէ՛ կ'օրօրուին քնով մ'անխըռով...
Ու կը տեսնեմ տակաւին թէ խուճապ մը կայ անսովոր
Բարձրագոյն-Դուռ կոչուած շնորջին մէկ բաժնին մէջ մասնաւոր,
Ուր նախարար կոչուած գրեթէ երկվեցեակ մը հրոսակ
Կը գուժարուին վառուած բնազդով վայրենական, արիւնկզակ.
Եւ այդ ժողովը՝ ըսկսած հայհոյանքի փսխունքով.
—Որ կը կազմէ թուրք մտքին միակ գըլուխ-գօրծոցն ապահով
Եւ գլխաւոր ու զգուելի մըթերքն, այս՝, թուրք լեզուի —
Հրեշտկայել ու նողկալի ծըրագրով մը կը կնքուի.
—Բնաջնջել արմատաքի բաղմաշարչար այն Ազգն հին՝
Որ անանուն բռնութեանց դէմ, ո՛հ, դարերու ընթացքին
Տոկունութեամբ մը եզական մաքառած էր քաջարար,
Որ խթանուած ազատութեան իր տենչանքէն անմեռ վառ,
Յաճախ ճիգով բընագգեցիկ ցնցած էր իր ուժն ոսին՝
Խորտակելու թուրք բռնութեան անուրն՝ անցած իր վըզին.
Որ կատաղի հեղեղներու խուժումին միշտ ննթակայ
Ամայութեանց կողքին բուսած քառաժայռի պէս հոկայ՝
Տեղատարափ ազէաներու ճնշումին դէմ յարածուն
Մընացած էր անընկճելի, միշտ խըրոխտ, միշտ հաստատուն.
Եւ մի արխուր ու հոգածու կարեկցութեամբ դիտած թէ
Ինչպէ՞ս վայրագ ազգերու խօլ այդ ալիքներն հեաղհեաէ
Կը փշրըւին անհետ՝ բաղխած իր կողերուն մշտամուր
Թողլով իրենց գոյութենէն անարգութեան լոկ մըրուր...:

* * *

Ով դո՛ւք, որ միշտ պատկառանքով խոնարհած էք թանկագին
Գորովներուն, ալւելթին առջևը ձեր ծընողքին.
Դո՛ւք որ ունիք զաւակներ, և կը գուրգուրաք սրբազան
Խանդով մինչև անոնց մազին վրայ՝ թուխ ըլլան թէ գեղձան.
Որ կը պաշտէք հրեշտակադէմ, գորովազու ձեր աղջկանց
Ամբըծութիւնը կուսական, ձիրքերն անոնց բաղմագանձ.
Ո՛վ դուք որոնց սրտին խորը կը բուրվառի ազնիւ սէր,
Որոց հոգւոյն վրայ կը հսկէ խանդազգեցիկ մի պատկեր,
Դուք որ պատիւն ամէն բանէ կը համարիք գերընտիր:
Եւ ձեր կեանքին իսկ անոր փոխան զոհելու էք տրամադիր.
Դուք վերջապէս որ ճնշուածին հանդէպ դժբախտ, յուսաբեկ՝
Կըզգաք դու թի ձագկանքը վեհ, լսեցէք ու դատեցէք,
Թէ մարդկութեան ծոցէն վիժած ի՛նչ տարերի լիրը, ըստօրին,
Տարաշխարհիկ հըրէշութեանց ի՛նչ տիպարներ գեւ կապրին:
Կը տեսնե՞ք սա հովիտը որ գեղազմայլիկ, մենասէր
Սոխայներու երկնազգեցիկ սերերգներն է լոկ լըսեր,
Որ անթափանց մեծ խորհուրդին գըրաւուած՝ վեհ հըմայքէն՝
Հիացումի կեանք մը միայն ապրած է ցարդ ապաքէն...
Ինչպէ՞ս հիմայ իր գարաւոր հիմքերէն կը սարսըռայ.
Ինչո՞ւ: — սոսկո՛ւմ, արեւին տակ, մարմանդին մօտ ու վրայ
Գայլուած եղբայր ու հայրերու աչքին առջև, ա՛խ, անկոյր
Ազիտոյրմ, վըրէժխնդիր մընջխեններու մէջ անլուր՝
Դեռ պահ մ'առաջ պըժուած էր շարք մը կոյսերու անարատ՝
Վայրենի, ժանտ թրքաց կողմէ որոնց տեսքը պիղծ, յայրատ,
Քան ամենէ աղտոտ իրերն նողկանք, փսխունք պիտ'առթէր.
Եւ տաճարէ մ'աւելի վեհ հովիտին մէջ՝ այդ վատեր՝
Յետոյ շարգած էին այր, կին, ձեր ու մանուկ անխընայ:
Տեսէ՛ք, անոնց մարմինները շարդակոտոր վարն, հուճա՛յ.
Տեսէ՛ք ինչպէ՞ս ձիւն-ալիքներ, մազեր գանդուր ու դեղձան
Արիւնի գաղջ լըճի մը մէջ տակաւին կը սարսըռան...
Եկէ՛ք, անցնինք ձեզ հետ պահիկ մ'ալ հորիզոն մը անդին:

— «Ինչե՞ր անցան» հարցընենք հոն մշտալեծուփ Եփրատին .
 Ու ան մեզի պատասխանէ պիտի լալկան մըռուենչով .
 «Վկայ երկինք, արև, խարակ, դարաւոր սա ծառն, իր ջով .
 «Ես որ մեռած տամեակներով ազգերէ բիւր յիշատակ
 «Կը պահեմ իմ հայելիս խորոցը մէջ անյատակ,
 «Ես որ անթիւ հերոսութեանց ու դէպքերու պատմական՝
 «Մարդակեր նոյն իսկ դարերու, այո՛, եղած եմ վըկան,
 «Ափերուս վրայ ապրած ոչ մի դարու մարդիկ՝ վայրենի
 «Ու վատանուն եղան որքան այն ազգն որ «թուրք» կանուանիւ
 «Անձամբ պէտք էր որ տեսնէի՛ք թէ թուրք զօրքեր սինլըքոր,
 «Ի՛նչ լրբենի, գարչ հաճոյքով, գազանային խանդով խոր՝
 «Մրցեցան թափ անցընելու մէկ հարուածով՝ թուր, սըւլին
 «Մարմնէն անմեղ մանկիկներու, և կամ քարուտ վրայ դաշտին՝
 «Գընդընկեցի իբրև ժամանց՝ արիւնքամ, ուժասպառ
 «Երախաներ՝ ստքէն բռնած չըպըռտելով վատաբար .
 «Եւ այո՛՝ աչքին առջև վշտէ կարկամած հէք մայրերու
 «Որոնց այրերը պահ մ'առաջ նա՛ ջաղացքէն քիչ հեռու՝
 «Իրենց մատղաչ ու կայտառ մանչ գաւակներէն վերջ իսկոյն՝
 «Պի՛րկ կաշկանդուած՝ մորթուած էին գառնուկներու ս'հ հանգոյն :
 «Անոնք որոնք կը հաւատան թէ մարդկութիւնն հետզհետէ
 «Կ'ազնըւանայ, կը բարւոքի, ս'հ, պէտք էին տեսնել թէ
 «Վազրավայել վայրագութեամբ՝ ինչպէ՛ս զոհեր բիւրաւոր
 «Թօթափեցին հոս գետերու գրկացը մէջ լոյծ ու խոր .
 «Թէ ամէն կերպ հոգեվարքի պատկերները հոգեխուով
 «Ըմբռչխնելու բորենական վառուած կարմիր բընազդով,
 «Ինչպէ՛ս մէն մի զոհ խոցելով անդամներէն իր տարբեր՝
 «Ձըքացուցին վայրենաբար հոս մարդկային հոծ խուճբեր .
 «Թէ խըթանուած կողոպուտի անմեռ, անկուշտ պասուքէն՝
 «Որ թուրք տարրին տիրական է եղած բընազղն ապաքէն,
 «Ինչպէ՛ս իրենց զազիր ձեռքերը մըխեցին անասան
 «Մինչև հոն ուր կը բնակի կուսութիւնը սրբազան,
 «Կամ նախնական մանկութիւնը . . . կողոպտելու մի յետին
 «Ճիգով այնտեղ գուցէ պահուած ողորմելի հացազինն :

«Անոնք որ միշտ կը քարոզեն բարոյական, կամ պատիւ,
 «Ինծի հետ պէտք էին լըսել անլուր կոծերը անթիւ՝
 «Մօր գրկերէ անդարձ խլուած աղջնակներու փափկասուն,
 «Եւ մայրերու՝ որոնց զանոնք գրկող թեւերն ազագուն
 «Ձաղրատեսիլ ու ժանտարոյր մարդոց սուրով հնձուեցան . . .
 «Քիչ մը վարօք այդ թեւերէն պիտի գտնէք ցիրուցան :
 «Բայց ո՞ր մէկը պատմեմ ձեզի՝ ախտավարակ, ազբաքարչ
 «Այդ ամբոխին արարքներէն՝ մին քան միւսը վայրագ, գարչ .
 «Շըջան ըրէք Պօլսէն Պաղտատ, ու Սիօնէն Արտահան,
 «Ձըպիտ'գտնէք ծառ մ'որ եղած չըլլայ Հայու կախաղան,
 «Ոչ մէկ հողի կոշտ որ շաղուած չըլլայ Հայու արիւնով,
 «Ոչ մէկ իր որ ցնցուած չըլլայ Հայու ողբէն հոգեխուով . . . »

*
* *

Ով վեհ մանուկ, որ կը կոչուիս երկրի վրայ խիղճ մարդկային,
 Քու առջիդ է որ կը պարզեմ սէգ կատարէն Մասիսին՝
 Արհաւարալից ճամբորդութեանս արիւնագիծ այս քարտէս,
 Ուր պիտ'զօրեն տեսնել արծուի նայուածքներդ թէ ի՞նչպէս
 Դեւ – եղեռնը շղթայազերծ, միահեծան, տիրապետ,
 Արիւնի ծով մը թքնելով կըսպառնայ կուլ տալ անհետ՝
 Ծաղիկ յոյսերը մարդկութեան, անթիւ երկունքն հանձարի,
 Երդիքները ծըխարձակ ուր կեանքի սէր կը բուրվառի .
 Թէ հրէշային վայրագութեամբ, գազանային բընազդով
 Գոյածեռուած վատ ամբոխներ վամբիրի պէս՝ անվրդով
 Ի՞նչպէս իրենց դունչը մըխած ճապաղիքին մէջ պարկեշտ
 Հատուածներու, կըմբռչխնեն լիրբ ախորժանքի վայելքն հեշտ :

Դիտէ ուշով, լուսարձակիդ վրայ ճշտատիպ ու մաքուր,
 Ո՛վ մանուկ խիղճ, քարտէսս ու իր ծանօթագիրք խըտացուր .
 Վերլուծելով դու մըտադիր այդ քարտէսը՝ պիտ' գատես
 Աներկբայ թէ անհատական իրաւունքները ինչպէ՛ս
 Կաշկանդած է օրէնք կոչուած դըժոխաստեղծ այն ոստայն
 Ձոր հիւսած են մարդ – մամուկներ, այո՛, միայն և միայն
 Հափափել այն վաստակն արգար, ու քամել այն արիւն՝ զոր

Կը ծծէ բանւորն աշխատութեան ըստինքներէն սիրածոր .
 Եւ թէ ինչպէ՞ս համայնքներու ազատութիւնը արդար
 Անցնցելի այն ցանցին մէջ կողմնուած է բռնաբար ,
 Չոր կերտած են վամբիրներու միութիւններ նոր կամ հին՝
 Որ կանուանեն իրենք զիրենք տիրող ազգերն աշխարհին .
 Թ'ազատութեան , իբաւունքի ճիշերն խիզախ ու յստակ ,
 Ինչպէ՞ս բանտի շղթաներուն , կամ մամուլի ճնշման տակ ,
 Մէջ ծովերու խորքերուն , կամ կախիքի վրայ խեղդեցին ,
 Եւ թէ ինչպէ՞ս վայրագութեան քոստ դիքը — աստուածն հին —
 Ու ոճիրի յուշագիրքը զոր կոչեց հին մարդն օրեկ
 Սրեցին կրքերը աղբաքարչ , մարդախոշոշ սուրն ու դէնք :
 Եւ երբ օր մը — օ՛ր խնկելի — անյաղթ ուժովդ վերջնապէս
 Ժանա բռնութեան , Դե կղեռնին , խարշիկ մութին վրայ տիրես ,
 Ու երջանիկ նոր մարդկութեան խմբերդին մէջ յաղթական
 Տաս կրակին հին օրէնքներն ու հին կրքերը համայն ,
 Եւ բազինին առջև սիրոյ ապաշընորհ այս դարուն
 Ջարդես բոլոր վիժումները , յիշատակներն կարկառուն ,
 Քրքրէ ամբողջ գերեզմանները մարդկային հին տոհմին ,
 Հանէ՛ անթիւ այն կմախքներն որ ունէին կեանք , մարմին՝
 Ատենօք , ու խողխողուեցան պատերազմի դաշտի վրան ,
 Որ սիրող սիրտ ունէին ու բանտերու խորը մեռան ,
 Որ երգեցին ազատութիւնն ու կորսուեցան ծովամոյն ,
 Որ բացարձակ արդարութիւն քարոզելու ճիշդ ժամուն՝
 Մեծ մահերու խորթութեամբն ազնիւ՝ ինկան դիտապատ :
 Կերտէ՛ զանոնք աչքին առջև նոր մարդկութեան բարեբառտ
 Կոթող մը որ աւելի բարձր ըլլար պիտի աներկբայ
 Քան եթէ , ո՛հ , երկրի բոլոր լեռներն իրարու վըրայ
 Բարդըւէին : Ու աշխարհի մակերեսին յաւէտ թող
 Կանգուն մընայ բարձրազանգուած , սոսկատեսիլ այդ կոթող ,
 Ու անոր վրայ գրուած ըլլայ անջնշելի , վիթխարի
 Ու մանաւանդ . . . այո՛ , ոսկեայ տառերով — զի հին դարի
 Մարդկութիւնը պաշտեց միայն այդ նիւթն անարգ՝ անխափան —
 «Այս բուրգն ակցած մարդկութեանն է նախասիկնը մշտական :»

5704

Գին 5 Ղր.

2013

